

3. Gusserl Edmund (2002). *Kry`za yevropejs`koyi nauky` i transcendental`na fenomenologiya. Vstup do fenomenologichnoyi filosofiyi* [The crisis of European science and transcendental phenomenology. Introduction to phenomenological philosophy]. *Filosofs`ka dumka*. No 3. Pp. 135–140. (in Ukrainian).

4. Ency`klopediya postmodernizmu [Encyclopedia of postmodernism] (2003)/ za red. Charl`za Vinkvista ta Viktora Tejlora. Kyiv.: Vy`d-vo Sofiyi Pavly`chko «Osnovy`». 503 p. (in Ukrainian).

5. Ky`zy`ma V.V. (1995). Onovlennya – total`nist` – postneklasy`ka (zamiest` peredmovy`) [Update - totality - post-classic (instead of preface)]. *ITotalogy – XXI. Postneklasy`chni doslidzhennya*. Kyiv. CzGO AN Ukrayiny`. Issue 29 Pp. 1–9. (in Ukrainian).

6. Kry`ms`ky`j S. (2009). Pry`ncy`py` duxovnosti v XXI st. [Principles of spirituality in the XXI century]. *Rankovi rozdumy`*. Kyiv.: Majsternya Bilecz`ky`x. 120 p. (in Ukrainian).

7. Kulish P. (1994). Do Ganny` Barvinok [To Anna Barvinok]. *Tvory` v 2-x tt. T. I*. Kyiv.: Naukova dumka. Pp. 504. (in Ukrainian).

8. Mamardashvy`ly` M. (2010). *Klasy`chesky`j y` neklasy`chesky`j y`dealy racy`onal`nosti* [Classical and non-classical ideals of rationality]. Moscow: Y`zd-vo «Azбука». 288 p. (in Russian).

9. Obushny`j M. (2018). *Suspil`ni cinnosti v konteksti rozrobky` ideologiyi konsolidaciyi ukrayinciv* [Public values in the context of developing the ideology of consolidation of Ukrainians]. *IVisny`k Ky`yivs`kono nacional`nogo universy`tetu imeni Tarasa Shevchenka. Ser. «Ukrayinoznavstvo»*. № 1(20). Pp. 5–9. (in Ukrainian).

10. Sorochuk Liudmyla. (2014). *Suchasni proiavy etnokul`turnoho postupu ukraintiv* [Modern manifestations of ethnocultural progress of Ukrainians]. *Ukrayinoznavchyy al`manakh*. Vyp. 17. S. 47–49. URL: file:///C:/Users/admin/Desktop/Ukralm_2014_17_14. (In Ukrainian).

11. Stepy`n V. S. (2009). *Klasy`ka, neklasy`ka, postneklasy`ka: kry`tery`y` razly`chy`ya* [Classics, non-classical, post-non-classical: criteria of distinction]. V. / *Postneklasy`ka: fy`losofy`ya nauky`, kul`tury*. SPb.: Y`zd. dom «My`gy». Pp. 249–295. (in Russian).

12. *Ukrayinoznavstvo* [Ukrainian studies]: navch. Posibnuk (2008) / za red. M. Obushnogo. Kyiv: VPCz «Ky`yivs`ky`j universy`tet». 672 p. (in Ukrainian).

13. *Ukrayins`ke narodny`cztvo* [Ukrainian populism] (1997) / za zag. red. S. Pavlyuka ta in. L`viv: Feniks. 607 p. (in Ukrainian).

14. Usatenko T. (2017). *Derzhavna mova – chynnyk natsional`noi bezpeky* [The state language is a factor of national security]. *Ukrayinoznavchyy al`manakh*. Vypusk 20. Kyiv. 85–90 p. (in Ukrainian).

15. Usatenko T. P. (2015). *Epistemiologiya ukrayinoznavstva : pedagogichny`j kontekst* [Epistemology of Ukrainian studies: pedagogical context]. Kirovograd. 148 p. (in Ukrainian).

16. *Filosofs`ky`j ency`klopedy`chny`j slovny`k* [Philosophical encyclopedic dictionary]. K.: Abry`s. 2002, 742 p. (in Ukrainian).

17. *Filosofs`ky`j ency`klopedy`chny`j slovar`* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Moscow: Sovetskaya encyclopedia. 2002, 742 p. (in Russian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.27.21>
УДК 327.58(=161.2)(1-87)

Юлія Шахно

здобувачка кафедри управління та євроінтеграції
НПУ ім. М. П. Драгоманова,
вчителька історії Криворізької гімназії № 95
Криворізької міської ради

ORCID: 0000-0001-5036-8258

Email: shahnojulija@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ ЯК ПІДҐРУНТЯ ФОРМУВАННЯ ДІАСПОРИ

Анотація. У статті представлено результати дослідження основних архетипів та рис українського національного характеру у їх поступальному/стримуючому впливі на процес діаспороутворення.

Доводиться, що «межове» буття українського народу детермінувало особливості ментального коду, який, у свою чергу, програмує історичну дійсність. Тому менталітет, виступаючи фундаментальною умовою існування етнофора, розглядається нами як вагомий фактор побудови різномірних суспільних відносин, зокрема і за межами материнського етносу.

Обґрунтовується актуальність проблеми ментальної детермінації в умовах темпоральних викликів сьогодення та підкреслюється пряме відображення діалектики буття українського народу у його світосприйнятті. Історична ретроспектива свідчить про схильності українців до групових форм життя та збереження національно-видових ідентифікаторів. З іншого боку, суперечливість основних ментальних рис закріплює «принцип ситуативності» процесу сепарації в умовах іноетнічної більшості. Діаспоральний

вимір вивчення проблеми дозволяє вдатись до нівелювання негативізму окремо взятих ментальних установок.

Стверджується, що аксіологічні пріоритети, як основа диференціації предметів, явищ і процесів об'єктивного світу, виступають необхідною умовою становлення соціального індивіда в материнському та іноетнічному середовищі. Їх екстраполяція на суспільні відносини дозволяє окреслити основні поведінкові механізми й піддати рефлексії вчинки, посередництвом чого проектується індивідуальний досвід. Саме він виступає вагомим чинником ре/інтеграції діаспоранта і процесу інституалізації етноменшин.

Ключові слова: менталітет, архетип, детермінанти, діаспора, ситуативність

Yulia Shakhno

external PhD candidate,
Department of Management and European Integration
National Pedagogical Dragomanov University, history
teacher of Kryvyi Rih City Gymnasium No. 95
of Kryvyi Rih City Council

FEATURES OF THE UKRAINIAN MENTALITY AS A BASIS FOR THE FORMATION OF DIASPORAS

Abstract. *The article presents the results of the study of the main archetypes and features of the Ukrainian national character in their translational/restraining influence on the process of diaspora formation.*

It is proven that the "borderline" existence of the Ukrainian people determined the features of their mental code, which in turn programs the historical reality. Therefore, the mentality, acting as a fundamental condition for the existence of the ethnophore, is considered by us as an important factor in building multilevel social relations, including those outside the maternal ethnos.

The article substantiates the urgency of the problem of mental determination in the conditions of temporal challenges of today and emphasizes the direct reflection of the dialectic of existence of the Ukrainian people in their worldview. Historical retrospective testifies to the predisposition of Ukrainians to group life forms and the preservation of national-specific identifiers. On the other hand, the contradictory essence of the main mental features enshrines the "principle of situationality" of the separation process in the conditions of foreign ethnic majority. The diasporal dimension of studying the problem allows to recourse to leveling the negativism of particular mental attitudes.

It is argued that axiological priorities as the basis for the differentiation of objects, phenomena and processes of the objective world are a necessary condition for the formation of a social individual within both maternal and foreign ethnic environment. Their extrapolation to social relations makes it possible to outline the basic behavioral mechanisms and to reflect on actions, through which individual experience is projected. It is that very individual experience that becomes an important factor in the re/integration of the diaspora representatives and the process of institutionalization of ethnic minorities.

Keywords: *mentality, archetype, determinancy, diaspora, situational.*

Постановка проблеми. Сучасна гуманітаристика приймає нові глобальні виклики від перманентно темпоральних, модернізаційних, функціональних трансформацій тощо, які спонукають вчених відслідковувати та вивчати породжені новоутворення, що визначали минуле, творять сьогодення й детермінують майбутнє. Не є винятком дослідження проблеми імміграції та породжених нею наслідків: організаційного, функціонального, інституційного оформлення діаспор. Етнокінетика даного процесу має багатоаспектну та комплексну природу, що ґрунтується на об'єктивованих підсвідомих актах і поведінкових шаблонах діяльності носія певного менталітету та вибудованій системі взаємовідносин в рамках схеми «більшість-меншість». Тому аналіз основних архетипів українського народу сприятиме кращому усвідомленню основ діаспорального буття, розширенню розуміння укоріненості у своїй та чужій культурі, вивченню практики збереження культурної тягlostі.

Аналіз наукових публікацій. Розгляд тематики дослідження здійснювався у двох напрямках: аналіз ґрунтовних теоретичних праць, що вивчають генезис

«менталітету» - Р. Додонова [2], С. Кримського [4], Ю. Левади [5], та роботи практичного спрямування В. Білодіда [1], О. Донченко та Ю. Романенка [3], О. Стражного [9], [6], [10].

Мета статті полягає у реалізації інклюзії менталітету в діаспорну тематику в розрізі основних епіфеноменів даного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Геополітичне положення нашої країни детермінує історичну актуальність «українського питання» як сфери впливу двох цивілізацій – Заходу та Сходу. «Межове» положення перетворило український соціокультурний, економічний, політичний простір на арену протистояння/співіснування цивілізаційно-культурних полярностей цих двох систем, наділяючи нас дуальністю світосприйняття та антагонізмами. Периферійне становище активізувало потенції свідомості до творення самобутніх універсалій, що набули усередненого значення з домінуванням східної складової. Ця новоутворена міжцивілізаційна традиція визначає українське сьогодення.

Серед сучасних науковців немає єдиного бачення щодо трактування та співвідношення понять «ментальність» та «менталітет», що пов'язані зі значним хронологічним відривом між їх виникненням та інституалізацією. Адже зародження поняття відбувається в епоху античності, а наукова інтеграція асоціюється з марксистською теорією формацій. Здебільшого вони синонімізуються і, як більшість гносеологічних проблем, не мають чіткої відповіді. Діалектичність природи цього психо-нормативного явища знаходить відображення в акцентуалізації дослідниками семантичних ознак: «ментальність є стільки ж над- і поза- історичною, як й історичною, почасти (настільки невідомо) вродженою, а почасти набутою і формується людиною (і людськими спільностями, етносами і т.д.) стільки ж зсередини, як і ззовні» [1, с. 195]. Вона – «цінність, яка концентрує у собі весь спектр бажань і устремлінь соціуму, його установок, цілей і проєктів, нормативів і поведінки, ідейних переконань тощо, виступає мірилом розвитку суспільної свідомості, гарантом поступу людської цивілізації, показником адаптованості суспільства до існуючих соціально-політичних реалій» [10, с. 8].

Досліджуючи природу виникнення, структуру та види ментальності, вчені наголошують, що це «багаторівнева групова свідомість, обумовлена просторово-часовими детермінантами свого змісту» [7, с. 40]. Головною функцією ментальності є фіксація групових особливостей, продукування, демонстрація власних інтересів та аксіологічних пріоритетів, а також налагодження внутрішньо- та міжгрупових зв'язків, що забезпечує життєздатність етноодиниці на мікро- та метарівнях, реалізує потенції розвитку чи деградації.

Таким чином, «ментальність – характеристика специфіки сприйняття та тлумачення світу в системі духовного життя того чи іншого народу, нації, соціальних об'єктів, що уособлюються певними соціокультурними феноменами» [4, с. 369-370]. Вона виступає поєднуючою ланкою між розвитком матеріальної цивілізації та духовним життям соціумів й суспільною психологією їх суб'єктів. Незважаючи на генетичну обумовленість (є вродженою структурою людської свідомості), транслювання її потенцій явище ситуативне. Тому різні народи, перебуваючи під впливом глобалізаційних процесів, зберігають власне «я», свою окремішність, і хоча й продукують симбіотичні/синтезні маркери, але на винятково національному ґрунті.

Британський дослідник Е. Сміт наголошує, що в епоху розвиненої модерності можна спостерігати фази культурного процесу, що дозволили демотичним етносам перетворитися на державні нації [8, с. 94-95]. Цей процес «перепривласнення» себе вписується в модель етапності національного відродження XIX ст.: академічний пошук історичних підвалин національної окремішності; народнокультурна мобілізація через «онароднення» політичної символіки, міфологізацію, романтизацію, ідеалізацію окремих аспектів минулого, популяризацію традиційності; політичне само виз-

начення шляхом політизації культури та очищення спільноти на основі ретроспективного націоналізму: таврування спільнот, заперечення всього чужоземного, його нігілізація.

Аналіз модернізаційних процесів українського народу дозволяють віднести його до вертикальних етносів з периферійною домінантою, що сформувало безліч стереотипічних негативних (скривджених, волоцюг-гайдамаків, «меншого брата» тощо) та позитивних (козака, борця за свободу, кобзаря тощо) образів у сприйнятті себе, але саме це кристалізувало ідею самотності, національної окремішності як від внутрішньогрупової космополітичної еліти, так зовнішньої – по відношенню до титульного етносу. Тому подальший аналіз окремих рис та властивостей українського менталітету створить умови для кращого усвідомлення детермінації процесу діаспоруалізації.

Аналізуючи основні властивості українського менталітету: індивідуалізм, ексекутивність, інтровертивність, емоційно-естетичну домінанту та толерантність, науковці О. Донченко та Ю. Романенко, у першу чергу, акцентують на індивідуалізмі та його рисах. До негативних вони відносять сенсуалістично-споглядальну, неінтенціональну, антидержавну, емотивну та сугестивну складові, а до позитивних (знівельовуючих) – етичну [3].

Слід зазначити, що перебування нашого етномасиву на перетині двох світів – Східного та Західного, тривале бездержав'я трансформували український індивідуалізм у субваріант східного орієнталізму, європейського окциденталізму й американізму. Еклектичність та фрагментарність даних запозичень в умовах стресової історичної дійсності детермінує деструктивну природу процесу індивідуалізації, позбавляючи його дієвої потенції, а в поєднанні з виснажливою боротьбою за свою інституалізацію, отримує логічне завершення на рівні власної свободи. Індивід, який долає цей шлях, позиціонує себе як «автономна, самодостатня істота, яка навряд чи відчуватиме потребу в абстрактній соцієтальності» [3, с. 220]. Якщо для материкового організму дана ситуація є суто негативною, то для процесу діаспоруалізації – це діалектичне явище, принаймні на початковому етапі. Так, сенсуалістично-споглядальний, інтроспективний, квієтичний характер індивідуалізму продукує сепарабельність в межах спільноти, яка виступає вихідною точкою для просторових та екзистенційних подорожуваль. У процесі імміграції ментально породжений атомізм мікрогруп та свобода від абстрактно-соціальних і нормативно-рольових характеристик (механізмів) призводить до фактичного уречевлення соціальних відносин з «іншими» індивідами, що засновані на їх подальшій експлуатації.

Вирішальну роль у цьому відіграє український індивідуалізм, який «не є стратегією індивідуалізації, боротьби та подолання перешкод; це індивідуалізм розмежування інтересів і поступок, індивідуалізм самозамкненості та ізолюваності, зоологічний і

партикулярний» [3, с. 222]. Така схильність до персоналістичної самоізоляції, що формується на рівні підсвідомості, доповнюється архетипом монарності, як невід'ємним елементом психокультури, що зазнавала систематичних соціальних потрясінь. Отже, за умови нейтральності реципієнтського середовища і дистанціювання іммігранта, вона забезпечує культурну анклавізацію та «механічне осідання» індивіда в межах чужорідної спільноти.

Відсутність інтенціональної складової – наступна негативна властивість українського індивідуалізму, наведена авторами. Витоки даної проблеми криються в політичній маргінальності, яка позбавляє індивідуалізм мотиваційного та цільового начала, що зумовлює внутрішню концентрацію. Саме це дозволяє стверджувати: «український індивідуалізм був стратегією виживання одиниць, а не спільноти» [3, с. 222]. Проводячи аналогію з медитативними техніками культур Сходу, дослідники підкреслюють індивідуальну усвідомленість вибору в досягненні Нірвани і протиставляють український варіант «пошуку блаженства», породжений невrogenною психокультурою та архітектонікою підсвідомого.

Важливою рисою українського індивідуалізму є його антидержавний характер. Конституалізація «ідеї буття поза державою» постає на початку XIX ст. і пов'язана з поетапним процесом національного відродження, що презентувало різні форми політичного буття – від анархістсько-бунтарських до абсолютистських. Переважаюче, українофільське бачення майбутнього й інституційного існування українського етносу мало яскраві різновекторні соціально-економічні, політичні, національно-культурні траєкторії, які ґрунтувались на багатотомовій історичній традиції. Так, найвпливовіші суспільно-громадські діячі та опоненти народницької ідеології В. Антонович і М. Драгоманов по-різному окреслювали реалізацію українських державницьких потуг, хоча квінсенстенцією даного процесу, на їх думку, виступав соціалізм. «Хлопоман-перевертень» В. Антонович відмовляв українцям у державності, називаючи нас «бездержавним народом» на генетичному рівні, тоді як М. Драгоманов протиставляв йому нігілістичне ставлення до владних структур, альтернативою яким повинні стати «громади». Українці, укорінені в прагненні до свободи, волелюбства, шукали альтернативний шлях розвитку пануючим авторитарно-бюрократичним системам організації суспільного укладу, надихаючись героїзованим прикладом козацького самоврядування з реалізованим демократичним режимом січовиків. Саме «земляцтво», «громадівство» з засадами рівності, самовря-дованості, егалітаризму й усупільненої власності, секуляризації та громадянських свобод виступали ідеалом української будучності.

Негативізм даної складової (як у внутрішньому, так і у зовнішньому аспекті) очевидний в процесі державотворення, але не в творенні діаспорального

організму. В останньому випадку внутрішня відмова індивіда від формально-інституційних відносин ще й іншого правового поля «спонукає до втечі в неформальні структури з їхнім груповим егоїзмом», тоді як зовнішні прояви – окремішність політичної еліти та її слабкий зв'язок з соціумом, сприяють соціальній поляризації, формуванню вузькогрупових інтересів [3, с. 226]. Сам факт їх існування прискорює інституалізацію діаспорального організму в інетнічному просторі, а явний інфантілізм виступає компромісною передумовою подальшого існування, що з часом може набути конструктивного змісту та інтенціональних рис. Тим більше, як демонструє історія, українська діаспора відіграла вагомий роль в становленні метропольної державності, будучи прихистком для українофілів, що зазнавали систематичних переслідувань від тоталітарного режиму.

Єдиним компенсаторним елементом серед деструктивних складових українського індивідуалізму є етичність, ірраціональна та емоційна основа якої зумовлена догмами православного християнства. Розглядаючи релігію як ментальну складову, слід розрізнити релігійну ідентичність та релігійну належність. Адже для глибоко віруючої людини питання зміни трансцендентного начала є неприйнятним, а для номінального мирянина може виступати складовою стратегії інтеграції: «стати своїм», що сприймається як суто механічна дія, без глибокого занурення та чіткого наслідування атрибутивності і обрядовості реципієнтського віровчення. Хоча саме церква виступала одним із мобілізуючих та організуючих факторів анклавізації національних меншин, нівелюючи руйнівні аспекти індивідуалізму.

Християнська ідеологія міцно вкоренила візантійський інфантілізм у ментальну карту українця, перетворивши його на «людину без центру». Емотивність та сугестивність представників нашого народу перетворюють їх на заручників власних переживань, які виступають могутнім маніпулятивним об'єктом для етнічної більшості. Дана нестабільність та зосередженість на бутті «тут-і-тепер» активізує вітально-біологічні елементи адаптації або потребу в подальшому подорожуванні. Заробітчянська хвиля еміграції є ілюстративним посібником з процесу соціально-економічного знекорінення іммігранта, яке породжує діакронні та аксіологічні фрустрації в середині етномасиви.

Ще однією властивістю українського менталітету, крім індивідуалізму, є ексекутивність. Будучи географічно детермінованою, вона стала спадком хліборобської спеціалізації українського етносу. Пов'язані з ним пережитки матриархату, що знаходили відображення у творенні та слідуванні культу родючості, сприяли посиленню впливу консерватизму та традиціоналізму. Дана тенденційність дозволить зберегти національну самобутність та укоріненість в материнській культурі, що є вихідною точкою продукування

діаспорних форм буття. Ряд дослідників розглядають екзекутивність не як повну тотожність жіночності, а як детермінанту інтелектуальної, емоційної, вольової, характерологічної складової психокультури [3, с. 227]. Аналізуючи цю властивість в рамках предмету дослідження, вони визначають основні її прояви в ментальній карті українського народу.

По-перше, це кореляція між репродуктивізмом та творчим й традиційно-консервативним началом. У цьому випадку екзекутивність перетворює носія на імітатора, позбавляючи його спонтанності, стандартизує поведінкові механізми, відхилення від яких можливе лише за умови впливу зовнішнього каталізатора. Як зазначалося вище, саме агресивність оточуючого іноетнічного середовища сепарує розрізнених індивідів та сприяє подальшій консолідації етнофорів. А екзекутивність орієнтального типу зумовлює циклічність ментальних установок та структуру шаблонної поведінки, що передбачає оновлення форми, а не змісту.

По-друге, практичність та «дріб'язковість» екзекутивності, яка провокує відмову діаспоранта від стратегічного цілепокладання та центрує його увагу на локусі «тут-і-зараз», перетворюючи в об'єкт міжнаціональних відносин. «За умов ізоляції цілевиконання без корегування мети переростає у зарегульованість, але варто лише з'явитись сильному інтенціональному союзникові, як екзекутивна психокультура починає демонструвати свою пластичність і психологічну гнучкість» [3, с. 228]. Даний конформізм є головною умовою нівелювання аксіологічних розбіжностей та проєкції толерантних стосунків в культурному, правовому, економічному просторі країни-реципієнта. У цьому випадку екзекутивність змушує українця діяти поза межами усталеної системи суспільних відносин і шукати порятунку на мікро-рівневих, вузькогрупових формах існування, які ґрунтуються на проявах родинного материнського гіперплекування. Даний рефлексивний шлях автаркії гальмуватиме процес діаспороутворення за умови нейтральності іноетнічного середовища.

По-третє, позиціонування екзекутивного начала через дихотомію «автономність - гетерономність». Детермінація української дійсності через гетерономну залежність від тоталітарного минулого позбавляє індивідуальної суверенності, наділяючи інерційним, стереотипічним мисленням та поведінкою. Тривалий процес знекорінення, національного забуття значно уповільнює модернізаційні процеси діахронної самоідентифікації на ґрунті багатовікових традицій, що є особливо актуальним у глобалізаційну епоху. Нездатність позиціонувати себе як автономну етнічну одиницю, призводить до усереднення, культурної маргіналізації особистості в соціумі, що поглиблює внутрішню ентропію. Реалізація цього сценарію сприяє повному поглинанию іммігранта титульною культурою.

Беззаперечною властивістю українського менталітету є інтровертивність [3, с. 236]. Як і попередні, вона сформувалась під впливом складних історичних обставин, які знівельовують її переваги. Проявами даного процесу є інформаційне перенасичення, що виражає рівень невротизованості соціуму та стратегія недіяння, як варіант інтровертивного стресогенезу – пасивізму, який демонструє соціально-комунікативну ригідність. Посттравматичний синдром порушує екзистенційний гомеостаз українця, що прагне до самоізоляції та самоусунення від взаємодії. Тому спектр поведінкового механізму в конкретній історичній ситуації може коливатися від адаптативних форм до повного відсторонення. Акцентуація на негативізмі цього архетипу обумовлена переважанням просторового континуума над часовим та минулого над майбутнім. Укоріненість у відносно сталих структурах простору та минулого обмежує гносеологічні потенції індивіда, його рефлексивну здатність, наділяючи буття статичністю, ірраціональністю. Таке дистанціювання та замкненість прирікає інтровертивну спільноту на стагнацію і відмирання.

Ще однією властивістю українського менталітету О. Донченко та Ю. Романенко визначають емоційно-естетичну домінанту, сформовану в результаті сенсуалістичного осягнення буття. Виплекана мальовничістю оточуючого середовища емоційність та естетика, возвеличена до статусу «абсолюту» та позбавлена інтенціонального начала, перетворила українця на невдачу в соціальній сфері і максималіста в застосуванні цієї критеріальності в усіх сферах життя. Відмінними рисами української психокультури є неусталеність емоційних реакцій на одній й ті самі стимули та міфологізація естетичного психоконфлексу. Тому українська психокультура спонтанна, образна, реалістична в рамках емоційного образу, що породжує значну кількість міфів. Ця міфологізація створює систему уявних цілепокладань, до яких прагне українець (американська мрія, що асоціюється з ситістю), тому він легко змінює середовище в пошуках вітальної стабільності, він копіює штампові ознаки ідеальних образів, що загрожує титульній ідентичності. Високий рівень суб'єтивізму гальмує процес творення єдиного культурного простору та ізолює його від зайвих впливів. Зважаючи на полівекторність відносин в організмі реципієнта згодом можливою стане типізація опонентів, що сприятиме консолідації одноплемінників на противагу іншим.

У той же час позитивізм образності світосприйняття виражений менш травматичним процесом модернізації, аніж в раціоналізованих типах. Вона наділяє пластичністю, гнучкістю та оперативністю українську психокультуру. Загрозливим для реалізації дієвих потенцій є меха-нізм «запозичення» через сугестивність, притаманну архетипам візантизму. У цьому випадку повернення

тубільної самобутності досягається шляхом титанічних зусиль та саморефлексії.

Толерантність української ментальності обумовлена резигнацією структур особистої волі вищим силам: у християнстві – Богу Ісусу Христу, у бездержав'ї – завойовнику, у державі – владі. Посилене вродженим почуттям страху та психологічною маргінальністю через самоусунення від відповідальності, укорінило хронічне почуття провини, що стали основою стратегії етнонаціонального конформізму. Толеруюче ставлення демонструється українцями по відношенню до різних внутрішньо- та зовнішньогрупових акторів суспільних відносин. Так, на груповому рівні взаємодії ми схилились до «добровільного об'єднання в самоорганізовані та самокеровані структури: братства, артілі, гуртки, кооперативи, товариства, корпорації, добровольчі військові формування» тощо – громади, які ґрунтувалися на глибокій повазі до людини, її свободи та індивідуальності [1, с. 187]. Відповідного ставлення вимагали і від опонентів, що знайшло відображення в ідеї егалітарності козацького, народницького руху як потреби пригнічених, знедолених.

У силу нездатності до політичної самоорганізації українці шукали альтернативних способів співжиття з сусідами, які були носіями домінуючих аристократично-абсолютистських, державницьких рис (запрошення на княжіння варягів часів Русі, визнання російського протекторату Б. Хмельницьким, турецького – Д. Дорошенком, місія Капніста (1791 р.) тощо). Цим можна пояснити «бажання служити двом панам» – характерна риса ідентифікації української еліти, що маркувала себе як «малоросів», які, не відмовляючись від національного коріння, вважали себе частиною більшого «отечества» [9], переважання ідеї федералізму та автономізму в українській політичній думці, подвійну лояльність української еліти в Австро-Угорській імперії, недооцінку М. Грушевським потреби створення української армії. Для нас такий симбіотичний спосіб життя набув рис так званого «стокгольмського синдрому», став стратегією виживання та збереження національно-культурної тяглості.

Висновки. Західноєвропейські та світові впливи є невід'ємною частиною сучасного глобалізованого буття, але необхідним фактором їх засвоєння є не пряме поглинання, а – приломлення, фільтрація через ментальні коди, етнонаціональну специфіку, посередництвом чого повинно стати виникнення якісно нового симбіозного продукту при збереженні української титульності.

Проведене дослідження дає змогу зробити такі висновки:

- проблема ментальної детермінації актуалізується новими темпоральними викликами сьогодення;
- діалектика буття українського народу знаходить пряме відображення у його світосприйнятті;

- історична ретроспектива наочно демонструє схильність українців до групових форм життя та збереження національно-видових ідентифікаторів;

- суперечливість основних ментальних рис закріплює «принцип ситуативності» процесу сепарації в умовах іноетнічної більшості;

- діаспоральний вимір вивчення проблеми дозволяє вдатись до нівелювання негативізму окремо взятих ментальних установок.

1. Білодід В. Історіографія української етноментальності: В. Б. Антонович: Історіософські нариси. За ред. Н. П. Поліщук. К.: Вища школа, 2011. 335 с.

2. Додонов Р. А. Теория ментальности: учение о детерминантах мыслительных автоматизмов. Запорожье: р/а «Тандем-У». 1999. 264 с.

3. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення). К.: Либідь, 2001. 334 с.

4. Кримський С., Заблоцький В. Ментальність. Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. С. 369 - 370.

5. Левада Ю. А. Сочинения: избранное: социологические очерки. Москва: Издатель Карпов Е. В., 2011. 507 с.

6. Лозовой В.А., Анучина Л.В. та ін. Історія української культури. Харків: Право, 2013. 368 с.

7. Ментальность как групповое сознание: учебное пособие по курсу «Психология ментальности»: для магистратуры по психологическим направлениям / Г. В. Акопов, Л. В. Давыдкина, Т. В. Семенова. Самара ПГСГА, 2015. 76 с.

8. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Пер. з англ.. М. Климчука і Т. Цимбала. К.: Ніка-Центр, 2013. 278 с.

9. Стражний О. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність. К.: «Книга», 2008. 368 с.

10. Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості / Відп. ред. В.А. Смолій. К.: Інститут історії України НАН України. 2001. 317 с.

References

1. Bilodid V. (2011). *Istoriografiiia ukrainskoi etnomentalnosti: V. B. Antonovych: Istoriiosofski narisy* [Historiography of the Ukrainian Ethnic Mentality: V. B. Antonovych: Historiosophical Outlines]. Edited by N. P. Polishchuk. Kyiv: Vyshcha Shkola. 335 p. (in Ukrainian).

2. Dodonov R. A. (1999). *Teoriya mentalnosti: uchenie o determinantakh myslitelnykh avtomatizmov* [Theory of Mentality: Doctrine of Determinants of Mental Automatism]. Zaporizhzhia: Tandem-U. 264 p. (in Russian).

3. Donchenko O., Romanenko Yu. (2001). *Arkhetypy sotsialnoho zhyttia i polityka (Hlybynni rehuliatyvy psykhopolitychnoho povsiakdennia)*

[Archetypes of Social Life and Policy (Deep Regulations of Psychopolitical Everyday Life)]. Kyiv: Lybid. 334 p. (in Ukrainian).

4. Krymskyi S., Zablotskyi V. (2002). *Mentalnist* [Mentality]. *Filosofskyi Entsyklopedychnyi Slovnyk* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kyiv: Abrys. Pp.369-370. (in Ukrainian).

5. Levada Yu. A. (2011). *Sochineniya: izbrannoe: sotsiologicheskie ocherki* [Selected Writings: Sociological Outlines]. Moscow: Published by Karpov E. V. 507 p. (in Russian).

6. Lozovoi V.A., Anchina L.V. [and oth.] (2013). *Istoriia ukrainskoi kultury* [History of Ukrainian culture]. Kharkiv: Pravo. 368 p. (in Ukrainian).

7. Akopov G. V., Davydkina L. [and oth.] (2015). *Mentalnost kak gruppovoe soznanie* [Mentality as a Group Consciousness]. Training Manual for Psychology of Mentality Course: Master's degree course majoring in

Psychology. /, Semenova T. V. Samara: Povolzhye State Academy of Humanities and Social Sciences. 76 p. (in Russian).

8. Smith A. (2013). Nations and Nationalism in a Global Era. / Translated from English by Klymchuk M. and Tsymbal T. Kyiv: Nika-Tsentr. 278 p. (in Ukrainian).

9. Strazhnyi O. (2008). *Ukrainskyi mentalitet: Illiuzii. Mify. Realnist* [Ukrainian Mentality: Illusions. Myths. Reality]. Kyiv: Knyha. 368 p.: illus. (in Ukrainian).

10. Smolii V.A., ed. (2001). *Ukrainske suspilstvo na zlami serednovichchia i novoho chasu: narysy z istorii mentalnosti ta natsionalnoi svidomosti* [Ukrainian Society at the Changing Point of the Middle Ages and the Modern Period: Outlines of History of Mentality and National Consciousness]. Kyiv: Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine. 317 p. (in Ukrainian).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.27.22>

УДК (091)

Оксана Шеремета

кандидат філософських наук, науковий співробітник,
Відділ історії філософії України,
Інституту філософії імені Г.Сковороди НАНУ, Київ

ORCID: 0000-0001-8364-4300 Email:
osheremeta2015@gmail.com

ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ УКРАЇНИ: О. М. КОНРАД ТА ЙОГО КРИТИКА СОЦІАЛІСТИЧНО-КОМУНІСТИЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена висвітленню значення процесу декомунізації у дослідженні заборонених радянською ідеологією тем та персоналій з історії філософії України, а саме: історії неотомізму та творчості його представника історика філософії О. М. Конрада (1876–1941). Для цього автор з'ясовує, як впливав ідеологічний тиск радянської системи на хід історико-філософських досліджень в Україні та які були його наслідки; чи могли українські історики філософії радянського періоду вивчати філософські погляди О. М. Конрада; якщо могли, то у який спосіб і з яких причин цього не було зроблено? Проведене дослідження показало, що ідеологічний тиск у історико-філософській сфері був не однаковий протягом радянського періоду. З початком «відлиги» відбувається поворот у дослідженнях з історії філософії України від вивчення філософської думки «революціонерів-демократів» та вчених-природознавців до «ідеалістичних» філософських вчень, що уможливило початок вивчення історії неотомізму з обов'язковою його критикою. Критика тоді часто була способом, який дозволяв вивчати погляди мислителів з небезпечними для радянської системи поглядами. З цих міркувань Конрада можна було критикувати як об'єктивного ідеаліста. Або, за націоналістичні ідеї, як буржуазного націоналіста. Проте і такі можливості мали свої межі. Аналіз критичних поглядів філософа на соціалістично-комуністичну ментальність дозволив охарактеризувати їх як добре аргументовані та об'єктивні, що могло стати ще однією причиною заборони вивчення його праць. У результаті репресій 1972 року українських філософів та посилення ідеологічного контролю за ходом історико-філософських досліджень припиняється вивчення не тільки неотомізму, а й творчості прорадянських мислителів. Початок процесу декомунізації уможливив свободу вибору тематик й персоналій для дослідження, створивши умови для об'єктивного вивчення творчого доробку отця М. Конрада.

Ключові слова: декомунізація, історія філософії України, неотомізм, марксизм.